

# Den oversøiske udvandring fra Køge Kommune 1868 -1914

af Henning Bender

## Rejsen til landet længst væk

Brødrene Hansen fra Vollerslev ved Køge.

Lørdag formiddag den 20. september 1873 hørte brødrene Carl og Peter Hansen den længe ventede raslen fra skibets ankerkæde! Efter 4 måneder til søs havde de tilbagelagt mere end 26.000 km. fra København via London syd om Afrika til reden ud for Lyttelton på østsiden af New Zealands sydlige ø. Sejlskibet de befandt sig om bord på, den tremastede bark "Punjaub" på 570 tons, var blevet stærkt forsinket af voldsomme storme i vestenvindsbæltet syd for Australien, men det værste var dog, at kaptajnen under hele rejsen havde forbudt passagererne at opholde sig oppe på dækket. Det var i stedet var fyldt helt op med levende får og grise hvis urin sivede ned over de mere end 300 sammenstuede passagerer under dækket, med stank, sygdom og død og ved ankomsten øjeblikkelig karantæne til følge.

Skibet, som passagererne havde tilbragt så mange måneder om bord på, havde et smalt og strømlinet stålskrog der nok gav fart, men dårlig plads til last og passagerer. Det var bygget til at fragte te fra Indien, men var nu chartret af den New Zealandske regering til at hente så mange levende husdyr og udvandrere fra Europa som muligt. Ud over dyrene var der ved afsejlingen fra London 2. juni 1873, 28 besætningsmedlemmer, 176 britiske og 136 danske udvandrere med om bord. Danskerne bestod af 19 ugifte, 23 ægtepar og 83 børn. Langt de fleste kom fra Syd- og Midtsjælland, allerflest fra Ørslev sogn i Ringsted kommune. Køge kommune var repræsenteret af 2 ugifte, Peter på 27 (1846-1935) og Carl på 21 år (1852-1873). Begge havde før afrejsen ført et omflakkende liv som landarbejdere på egnen mellem Ringsted, Haslev og Køge, senest på Juellund i Vollerslev, og begge havde som de øvrige ladet sig friste af rejseagenternes tilbud om gratis rejse til et nyt og lykkeligere liv.

Rejsen var stadig gratis da danskerne forlod København den 21. maj 1873 med dampskib til London, men vel om bord på "Punjaub" blev alle bedt om at underskrive lånedokumenter der betød, at de senest et år efter afrejsen skulle tilbagebetale  $\frac{3}{4}$  af rejseomkostningerne! Denne "selvisiko" på en "gratis rejse" beløb sig til 12 £ pr voksen og 4 £ pr barn (under 14 år) og altså 36 £ for et ægtepar med tre børn. I 1873 svarede dette til 654 danske kroner, eller det samme som den beregnede gennemsnitsindtjening for en dansk faglært arbejderfamilie af samme størrelse, samme år. Men da leveomkostningerne var højere og jobmulighederne ringere i New Zealand, betød det i realiteten at emigranterne ingen chance havde for at betale deres "lån" til tiden endsige få råd til en returbillet. De var derfor stavnsbundne som billig arbejdskraft og særligt bittert var det vel at pengene skulle betales hvad enten familiemedlemmer var levende eller døde. Hver femte af danskerne døde undervejs!

Den første der døde var en lille pige på to år, der var blevet smittet med mæslinger i London, men sygdommen spredte sig epidemisk på det overfyldte skib og i løbet af de næste 2 uger døde 14 af de 21 danske børn der var under 6 år. Herefter blev det de voksnes tur til at dø af tyfus, den første blev en 22-årig mor fra Ørslev ved Vollerslev. Hun fulgtes af 14 andre dødsfald under sørejsen, mens yderligere 12 døde i karantæneteltene. Af 136 danske udvandrere døde 28, blandt disse Carl Hansen fra Vollerslev der blev smittet efter ankomsten og døde 21 år gammel. Broderen Peter, der blev 89 år gammel, levede som hyrevognskusk indtil bilerne overtog arbejdet. Han blev aldrig gift og det gik langsomt med at lære engelsk. De brokker han kunne, fortalte han senere, havde han lært af de børn han kørte til skole. Nyheden om den katastrofale rejse med ”*Punjaub*” nåede aldrig til Danmark, hvad der nok skyldtes at New Zealand først fik telegraforbindelse med omverdenen i 1876. De ”gratis” rejser fra Danmark fortsatte i hvert fald frem til netop 1876, men gik herefter helt i stå. Der var ikke meget at skrive hjem om!

Det var der til gengæld fra USA, hvorfra de danske udvandrere skrev begejstrede breve hjem om rejsen, jobs, lønninger og ligestilling, hvor de søgte at overbevise dem derhjemme om også at komme, ofte ved at sende forudbetalte billetter til Danmark. Det kan derfor ikke undre at mellem 90 og 95 % af alle danske udvandrere i de følgende 50 år valgte USA som rejsemål. Det var netop i løbet af dette halve århundrede mellem borgerkrig og verdenskrig (1865-1917), at USA blev verdens ledende landbrugs- og industriproducent og blev det i kraft af tilstrømningen af veluddannet arbejdskraft når der var behov. For som vi senere skal se, var udvandrerne helt klare over hvornår det lønmæssigt set kunne betale sig at udvandre, hvornår ikke. Et atlantisk arbejdsmarked var blevet muliggjort af transportrevolutionen og bevægelighed uden restriktioner!

## **Transportrevolutionen omkring 1869**

Brødrene Nielsen fra Køge.

En så grim historie som rejsen på ”*Punjaub*” hørte heldigvis til sjældenhederne allerede i 1870'erne. Tidligere havde flere af de store danske mormongrupper på vej til Utah fra Nordjylland og Bornholm, eller grupper af politisk vakte på vej til Wisconsin fra Lolland-Falster, Langeland og Sydsjælland oplevet tilsvarende ulykkelige rejser, men det var før 1869. Fra og med den 10. maj 1869 kunne man køre med tog fra USA's østkyst til vestkysten på 6 dage mod de 8-12 måneder det tidligere havde taget over land eller syd om Kap Horn. Senere på året 1869, den 17. november, åbnede Suezkanalen, der fremover sikrede dampskibene en langt hurtigere og sikrere rute til det fjerne Østen end sejskibene syd om Afrika. 1869 var også året hvor sejskibstonnagen på Atlanterhavet for al fremtid blev overhalet af skrueskibene, mens man på det hjemlige plan fik regelmæssig og direkte dampskibsforbindelse mellem København og New York fra og med 1869. Startede man fra Køge på en bestemt dato og klokkeslæt, ville man, i hvert fald efter at banen over Køge var blevet åbnet i 1870, lige så sikkert som i vore dage være fremme ved sit mål i en fremmed verdensdel på den dato og klokkeslæt man kunne læse i en på forhånd trykt rejseplan. Man kunne endda købe billet helt frem til sit lokale bestemmelsessted i Amerika hos lokale rejseagenter i Køge og kunne, om man ville være landmand, på forhånd reservere sig et stykke jord ved den station i Amerika, billetten var udstedt til.

Snakken udvandrere mellem handlede derfor ikke længere om hvor farligt det var at krydse de store oceaner, men om hvordan man kunne gøre det billigst og mest bekvemt. Samt naturligvis, om det kunne betale sig at rejse netop nu. Man skulle jo gerne have bedre løn og fremtidsmuligheder end hjemme, for hvorfor ellers rejse? På Køge Byhistoriske Arkiv er der bevaret en brevveksling der netop handler om dette, mellem brødrene Peter (f. 1862) og Vilhelm Nielsen (f. 1861) samt deres mor Caroline (f. 1834), alle med bopæl i Køge. Peter Nielsen var møllersvend, men fik ikke job som ventet efter ankomsten til New York den 18. april 1884 med den tyske Hamburg-linjes 3.410 tons store dampskib "*Bohemia*". I stedet blev han omrejsende arbejder på jernbanerne i USA, der i årene mellem 1870 og 1890 forøgede sporlængden fra 50.000 til 250.000 km. Deltagelsen i disse vældige anlægsarbejder gav gode penge og Peter opfordrede derfor storebroderen Vilhelm, til også at tage af sted og sendte gode råd. Den danske Thingvalla Linje, der var blevet startet i 1880, var den bedste, mente Peter. Ganske vist var de danske skibe mindre og rullede derfor mere i søen, men maden om bord var meget bedre og så var der den fordel, at man ikke skulle skifte. En billet købt i Danmark betød at man kom helt frem til bestemmelsesstedet, i dette tilfælde en lille by i staten Missouri. Samarbejdet mellem dampskibsselskabet og banerne betød, at der blev sørget for at man kom med det rigtige tog videre fra New York og af på den rigtige station. Men en ting måtte Vilhelm købe med fra København, merskumspiber, for dem kunne man ikke skaffe sig i USA. Ellers var alt bedre, friere, billigere og lønningerne højere i USA.

Vilhelm tog med "*Thingvalla*" på 2.524 tons fra København og ankom til New York den 30. april 1886. I begyndelsen gik det godt, men i 1890'erne blev USA ramt af økonomisk afmatning og Vilhelm skrev i januar 1894 et pessimistisk brev hjem til moderen i Køge. Det var det sidste man hørte fra ham, mens broderen, Peter Nielsen, eller "Nelson" som han herefter kaldes, i 1898 tog til Alaska for at grave guld og fra 1899 var at finde på øen Unga i Aleuterne, ø-rækken mellem Alaska og Rusland. Her oprettede han sammen med en anden dansker, en svensker, en nordmand og en japaner, en fiskerflåde og fiskekonservesfabrik finansieret af et basisfirma i San Francisco! Arbejdskraften fandt man blandt de 70 indfødte på øen og det var med en af disse, den 18-årige Annie, at den nu 38-årige Peter Nielsen fra Køge giftede sig og blev far til Peter, Mary, Vilhelm (efter broderen?), Henry, George, Thomas samt Caroline, sikkert opkaldt efter moderen i Køge. I 1920 står Peter dog som fraskilt og fabrikken som nedlagt på øen, der i vore dage er ubeboet..

Udvandrerne fra Køge og fra Nordeuropa i det hele taget, havde således sidst i 1800-tallet i løbet af få årtier spredt sig over hele kloden, fra Alaska i nord til New Zealand i syd. Både fra Danmark og fra de øvrige nordiske lande var der nu så mange udvandrere, at myndighederne begyndte at registrere de oversøiske billetter for at sikre udvandrerne mod bondefangeri. For Danmarks vedkommende fra og med 1. maj 1868 og det er dette materiale, samlet i den danske udvandrerdatabase 1868-1910, der gør det muligt at beskrive udvandringen fra alle dele af Danmark, eksempelvis fra de 14 sogne i Køge kommune.

## Udvandringen fra Køge 1868-1910

Konjunkturer og årlige antal udvandrere.

UDVANDRING FRA KØGE 1868-1910			
Sogn	UDV	FT 1890	%
<i>GL. KØGE KOMMUNE</i>			
Køge	249	3282	7,6
Ølsemagle	3	429	0,7
Højelse	12	1163	1,0
Lellinge	10	407	2,5
Herfølge	37	2343	1,6
Sædder	15	925	1,6
<b>I ALT</b>	<b>326</b>	<b>8149</b>	<b>4,0</b>
<i>GL. SKOVBO KOMMUNE</i>			
Ejby	26	1019	2,6
Borup	32	944	3,4
Nørre Dalby	11	469	2,4
Kimmerslev	10	291	3,4
Bjæverskov	13	792	1,6
Gørslev	74	988	7,5
Lidemark	8	436	1,8
Vollerslev	14	525	2,7
<b>I ALT</b>	<b>188</b>	<b>5464</b>	<b>3,4</b>
<i>NUVÆRENDE KØGE KOMMUNE</i>			
<b>ALT I ALT</b>	<b>514</b>	<b>13.613</b>	<b>3,8</b>

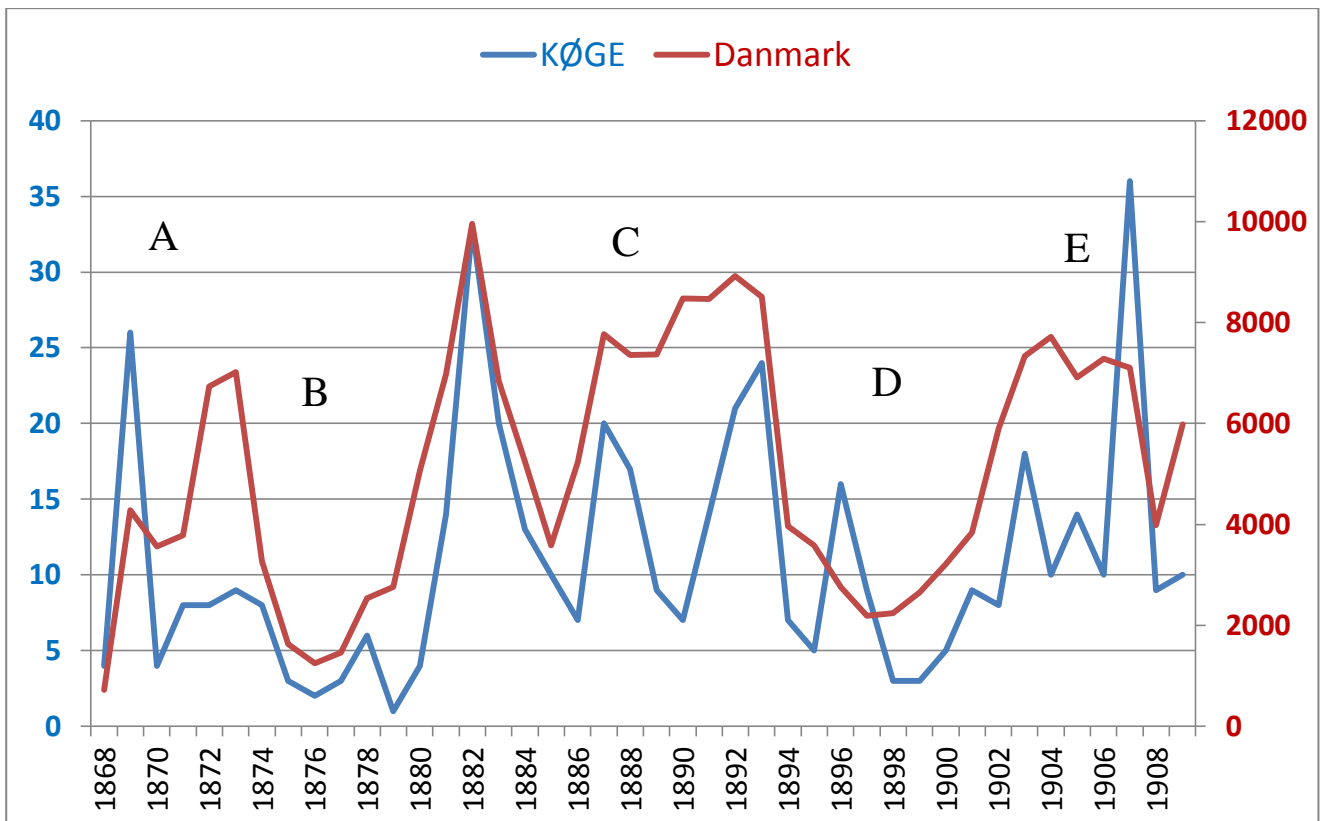
Med ”Køge” skal der i det følgende forstås den nuværende Køge kommune fra 2007 efter sammenlægningen af Skovbo kommunes 8 sogne og Køge kommunes 6. I tabellen opstilles udvandrerne efter det sogn hver enkelt angav som sin seneste faste bopæl når de købte en oversøisk billet og det ses derfor, at der var relativt set flest udvandrere med sidste faste bopæl i Køge købstad og Gørslev sogn, færrest i Ølsemagle og Højelse. I alt drejede sig om 514 personer som vi således kender navn, alder, stilling og bestemmelsessted for ud af en befolkning på 13.613 ved folketællingen 1890, eller 3,8 %.

Det er en af de overhovedet laveste oversøiske udvandringsrater i landet. Landsgennemsnittet og udvandringen fra selve København lå på 12 % af 1890-befolkningen, mens Nordjylland, Sønderjylland, Langeland-Lolland-Falster, Sydsjælland og særligt Bornholm havde udvandringsrater på over 20 %. Ringkøbing, Viborg, Frederiksborg og Roskilde amter derimod, lå lavest med 3-4 %. For de to vestjyske amter vedkommende formentlig fordi befolkningen foretrak opdyrkning af heden frem for prærien i USA, for de to østsjællandske amter skyldtes det formentlig nærheden til hovedstaden. Hvis man ønskede at forbedre sin livssituation tog man først til København for at søge job og først herefter eventuelt videre til oversøiske destinationer. Det

betød derfor at udvandrere født i Køge blev registreret med København som sidste opholdssted.

At det virkelig var tilfældet kan faktisk eftervises for årene 1900-1910, hvor udvandrerlisterne fortæller om både fødested og sidste opholdssted. I løbet af disse ti år melder 176 oversøiske udvandrere sidste bopæl i Køge, mens yderligere 228 meddeler at de var født i Køge, men havde seneste faste bopæl andre steder i landet, først og fremmest i København. Hvis noget tilsvarende fandt sted før år 1900, og det er bestemt ikke udelukket, betyder det at udvandringen fra Køge beregnet efter fødested er langt højere end regnet efter sidste opholdssted. Det ved vi imidlertid ikke noget om og må derfor nøjes med bedømme udvandringen fra Køge på grundlag af dem der har sidste bopæl her. De 514 udvandrere der således bliver tale om fra de 14 sogne i Køge Kommune udgjorde derfor kun 0,2 % af de i alt 262.954 vi kender fra Danmark for årene 1868-1910. Et så beskedent antal kan jo ikke opfattes som repræsentativt, men ikke desto mindre afspejler tallene samme struktur som den der gælder for Danmark som helhed.

## ÅRLIG UDVANDRING FRA KØGE OG DANMARK 1868-1910



De blå tal og graf repræsenterer den årlige udvandring fra Køge Kommune, mens de røde tal viser den årlige udvandring fra hele Danmark. Som særlige afvigelser fra gennemsnittet kan nævnes at landarbejderudvandringen fra Køge omkring 1870 er mere koncentreret til 1869 end for landet som helhed, mens det absolutte højdepunkt med 36 udvandrere fra Køge i 1907 blot skyldes, at en enkelt familie, smedebrødrene Otto og Hans Christian Sørensen fra Køge, der med koner og børn i alt udgjorde 12 personer rejste til den nordlige del af Chicago. Det bragte naturligvis hastigt udvandringen fra Køge over "landsgennemsnittet" for 1907, men ellers er der nærmest en forbløffende overensstemmelse mellem udvandringen på lokalt og landsplan. Ligheden gør sig også gældende når udvandringsgrafen for Danmark sammenlignes med Sverige, Norge eller hele Nordeuropa. Man tager af sted når det kan betale sig og bliver ellers hjemme.

**A:** Den voldsomme udvandring omkring 1870 skyldtes den globale fremgang som afslutningen af den amerikanske borgerkrig og transportrevolutionen medførte. Det skabte en kraftig efterspørgsel på arbejdskraft i USA, Canada, Australien og New Zealand. Det kunne betale sig at udvandre.

**B:** Fra september 1873 udløste en række amerikanske bankkrak og tyske (og danske) aktieselskabssammenbrud en verdensomspændende krise der i USA varede frem til omkring 1879, i Europa, Australien og New Zealand længere. Det kunne ikke betale sig at udvandre.

**C:** 1879 -1893 havde USA en langvarig højkonjunktur kun afbrudt af en kortvarig men intens krise i 1884. For Danmark var perioden kendetegnet af krise og landbrugsomlægning. Det kunne betale sig at udvandre og højdepunktet for den nordeuropæiske udvandring var i dette årti.

**D:** 1893-1900 krise og arbejdsløshed i USA men kraftig fremgang og vækst i såvel landbrug som industri i Danmark. Det kunne ikke betale sig at udvandre.

**E:** 1901-1910 kraftigere vækst i USA end i Europa. Det kunne betale sig at udvandre.

## Udvandrerprofilen

### Alder og køn.

Hvad enten der var tale om udvandrere fra Køge eller fra Danmark eller Nordeuropa som helhed, var der i denne periode en kraftig overvægt af yngre mænd. 2/3 af alle udvandrere var mellem 16 og 30 år gamle og ¾ af disse var mænd, mens der blandt børn og ældre var tale om en ligelig kønsfordeling.

### Stillingsbetegnelser

Når det gjaldt stillingsbetegnelser var der, som i resten af landet, stor forskel på om udvandrerne havde deres sidste bopæl i en købstad eller i et landsogn. Fra købstaden, i dette tilfælde Køge, angav 50 % af udvandrerne sig som tjenestefolk, arbejdere og håndværkere, kun 10 % som landarbejdere, mens der fra landsognene var 40 % der angav sig som landarbejdere, 20 % som håndværkere. Stationsbyerne Borup og Herfølge repræsenterede dog en overgang mellem købstad og landsogn. Kvinder, børn og gamle uden erhverv udgjorde til gengæld 40 % fra såvel land som by. Bedømt på grundlag af stillingsbetegnelser var der for købstadens vedkommende tale om færre håndværkere og industriarbejdere end almindeligt for danske købstæder, men der til gengæld var relativt flere landarbejdere fra landområderne end for Danmark generelt.

### Hvorhen

De 514 udvandrere fra Køge fordelte sig hvad bestemmelsesstederne angik tæt på hvad tilfældet var for resten af landet. USA (463) 90 %; Canada (18) 3,5 %; Argentina (18) 3,5 %; Australien (9) 2 % og New Zealand (6) 1 %. For de enkelte stater i USA er New York førende med 160 billetter, men vi ved også at langt de fleste rejste videre. Resten af staterne fordelte sig med 81 på Illinois (hvoraf de 74 blev i Chicago); 33 Minnesota; 32 Nebraska, 31 Wisconsin og 26 Iowa - mens yderligere 15 stater er repræsenteret med mindre end 10 billetter hver. Det er for få til at man som tilfældet er for de fleste andre danske udvandrerområder kan udskille særlige koncentrationer hvor folk fra Køge trækker flere fra Køge til sig. At man således mangler særlige "Køge-kolonier" i USA skyldes at



udvandrerne fra Køge er så få at de enten forsvandt blandt andre skandinaviske indvandrere i de store byer: New York, Chicago, Minneapolis og Omaha eller som landarbejdere netop ikke slog sig ned bestemte steder, men tog derhen hvor de kunne få arbejde.

## Udvandringen fra landet til prærien.

I foråret 1869 tog et usædvanligt stort antal landarbejdere af sted fra Køge Kommune, særligt fra Borup, Kimmerslev, Nørre Dalby og Ejby. De skulle alle, sammen med hundredvis af andre landarbejdere fra Midtsjælland nå frem til forsommerens store tyendemarkeder i Amerika, således som de bl.a. blev afholdt i Cedar Falls i det østlige Iowa. Her samledes landmænd og udlejningsbureauer for arbejdskraft sig fra hele Midtvesten når det rygtedes, at der var kommet frisk arbejdskraft fra Skandinavien og Nordtyskland. I den amerikanske folketælling fra 1870 genfindes de fleste af sjællænderne som landarbejdere, særligt hos danske farmere spredt ud over Iowa, Minnesota og Nebraska og i 1880-folketællingen kan flere af de der havde været landarbejdere ti år tidligere, genfindes som gårdejere i Iowa, Nebraska eller South Dakota. Denne letbevægelige arbejdskraft var selve drivkraften for det maskineri der drev udvandringen fra Europa. Det handlede om landarbejdere der ingen chance havde for at få fod under eget bord hjemme og derfor tog til et Amerika, hvor de fik så gode lønninger at de selv kunne købe jord og gårde længere mod vest. Gifte sig, stifte familie og selv få brug for arbejdskraft hjemmefra. En arbejdskraft der herefter i sin tur fik så gode lønninger, at de ... osv. Det der smurte maskinen var billige fragter på de ellers tomme østgående tog og skibe der havde ført udvandrerne vestpå. Det betød at det billigere og bedre amerikanske korn som blev dyrket af stadig flere udvandrere på stadig større dele af prærien, overstrømmede det europæiske marked og skabte landbrugskrise i Europa. Krisen tvang så yderligere mængder af landarbejdere vestpå over havet.

Det gjaldt eksempelvis tømrer og skovarbejder Kristen Petersen, født 1839 i Slimminge, Gørslev sogn. Han blev i 1871 gift med Karen Marie Petersen (f. 1852) og parret fik fra 1872 til 1896, 10 overlevende børn! Alle skulle jo ud at tjene deres eget brød efter konfirmation, men det var ikke altid let at finde pladser i nabolaget. Det lykkedes for den ældste af børnene, men de to næste, nummer 2 og 3, Maren på 15 og Lars på 13 blev i stedet sendt ud at tjene i landbrugsdistriktet Blooming Prairie i den sydøstlige del af Minnesota! Her forudbetalte en af de 33 danske farmerfamilier, der allerede var på stedet, børnenes billet og lovede dem tjeneste. Rejsen, der indledtes 20. marts 1889 blev i øvrigt dramatisk for Maren og Lars, der var de yngste uledsagede børn om bord på ”Danmark”. Skibets skrueaksel brækkede under storm og slog så stort et hul i skroget at skibet sank ved Acorerne den 6. april. Heldigvis sank det så langsomt at alle 724 ombordværende blev reddet og sejlet til USA af tililende britiske passagerskibe.

Det bekymrede ikke familien hjemme i Slimminge der allerede i 1891 sendte barn nummer 4 til Minnesota på samme betingelser som de to ældre. 1897 var det kommet så vidt at barn 2, 3 og 4 var blevet så veletablerede, at de kunne betale rejsen til Amerika for resten af familien, der nu bestod af far, mor og børnene nummer 5, 6, 7, 8, 9 og 10! Alle tog med ”Island” den 20. april 1897 fra København og ankom til New York den 6. maj så betids, at de alle midt i maj kunne deltage i opdyrkningen af et nyudstykket jordstykke i Minnesota, vest for Blooming Prairie. Her befandt størstedelen af familien sig så i foråret 1900, mens forældreparret i 1910, da de var blevet

henholdsvis 70 og 59 år gamle, sammen med barn nummer 7 (24 år), 9 (16 år) og 10 (14 år) flyttede til Tyler ved ”Danebod” højskole, yderst mod sydvest i Minnesota, ved grænsen til South Dakota.

Denne udvandringens ”evighedsmaskine” fungerede dog kun så længe der endnu var ledig jord mod vest. Da den slap op i løbet 1890'erne måtte amerikansk landbrug tænke i de samme baner som i Danmark i 1880'erne. Man omlagde produktionen fra korn til animalsk produktion: mælk, ost og smør der kunne forsyne de hastigt voksende amerikanske byer.

## Mejeristen

Omlægning betød en omfattende eksport af viden fra Danmark i anden halvdel af 1890'erne og begyndelsen af 1900-tallet, hvor i alt 2.016 uddannede mejerister udvandrede. Kun 10 af disse var fra Køge, blandt disse Poul Larsen (1884-1973) der tog til USA i 1906. Sammen med en dansk kollega i Chicago fortsatte de som specialister i oste, smør- og flødeisfremstilling fra mejeri til mejeri. Mejerirundturen gik gennem Iowa, South Dakota og Montana indtil de i 1911 nåede Stillehavet hvor turen fortsatte gennem staterne Washington, Oregon og Californien for endelig at slutte i efteråret 1914 i Grand Forks, en by på begge sider af grænsen mellem North Dakota og Minnesota. ”Grand Forks Creameries” voksede med Poul Larsen som direktør og han var ved sin død i juni 1973 så velhavende, at han blev en hovedsponsor for det lokale universitet.

## Advokaten

En tilsvarende central rolle havde advokaterne i det også dengang procesglade USA. De mange jobskift, køb og salg af jord og arbejdskontrakter kunne jo let give anledning til problemer. Det var derfor praktisk at have en sagfører hjemmefra ved hånden, som eksempelvis skolelærerens søn fra Herfølge, Einar Viggo Lyngby (1869-1939). I juni 1892 havde han taget den forberedende juridiske eksamen på Københavns Universitet for uddannede, men rejste i 1896 til USA hvor han år 1900 bestod den juridiske embedseksamen. Han fungerede herefter i en årrække som advokat i Cedar Falls, byen med de store tyendemarkeder, men flyttede i 1920'erne til Council Bluffs og Omaha på grænsen mellem Iowa og Nebraska, hvor han ud over at hjælpe sine landsmænd med juridiske spørgsmål også blev dansk vicekonsul under de barske tider i 1930'erne hvor verdenskrisen tvang landmændene til at forlade hus og hjem og søge ind til byerne.



## Udvandring fra by til by.

Som i Danmark var den store atlantiske vandringsperiode også i USA en periode med kraftige vandring fra land til by. Ganske vist kunne vejen via prærien i Amerika udsætte den uundgåelige indflytning til byerne en generation eller to, men for de danskere der allerede boede i byer, var det naturligt at fortsætte livet og arbejdet i en amerikansk storby.

Man skulle dog ikke regne med blot at fortsætte sit erhverv og uddannelse fra Danmark. Møllersvenden Peter Nielsen blev som vi har set jernbanearbejder, siden guldgraver og dernæst konservesproducent, mens smedebrødrene Sørensen, det var dem der forstyrrede udvandringsstatistikken for 1907 med deres mange børn, blev lastbilschauffører i Chicago. Tobaksspinder Sophus Wilhelm Hansen, 1888-1971, der rejste til Chicago i 1910 blev først slagtersvend, siden isenkræmmer i en nordlig forstad til Chicago. Omvendt blev isenkræmmer Paul Egeriis-Hansen, tjener. Han var ellers født i Køge i 1886 som søn af isenkræmmer Sophus Hansen i Brogade, men rejste i 1907 til San Francisco hvor han blev hotelportier og tjener og i årene 1917-1919 aftjente sin værnepligt i Frankrig som amerikansk soldat. Som hjemsendt benyttede han lejligheden til at besøge sin familie i Køge i 1920. Her mødte han sin Gerda fra Thy som han senere, i 1923, giftede sig med og bragte med sig tilbage til USA. Sammen fik de døtrene Ester og Marie og havde held til at åbne en restaurationskæde med udgangspunkt fra Washington DC.

De her refererede skæbner er kun få og tilfældigt udvalgt, men de har tilfælles, at er man først kommet til USA kan man bytte erhverv, tit, og i øvrigt flytte rundt som flue i en flaske. Det var netop hvad der skabte dynamikken i det amerikanske samfund, men var man kvinde var mulighederne ikke helt så gode.

## Kvinder i udvandringen

Stillingsbetegnelserne for kvinderne i udvandringen var helt domineret af hustruer, tyende og tjenestepiger. Fra Køge finder vi 45 hustruer og 74 tjenestepiger hvor sidstnævnte i øvrigt lynhurtigt blev hustruer i et samfund der i hvert fald i nybyggerområderne manglede kvinder.

Gartnerens datter på Gl. Køgegård, Clara Eleonora Drost (1853-1922) benævnte sig ganske vist med den lidt finere titel, husjomfru, men tog under alle omstændigheder af sted som 21-årig i 1874 til Chicago. Her mødte hun og giftede sig i 1875 med en svensk tømrer, John Elm (1841-1902) og sammen flyttede de til Duluth, ved Lake Superior, nordligst i staten Minnesota. Men selvom de fik 9 børn, døde de 7 døde førend de blev voksne. Livsvilkårene var yderst vanskelige, for John Elm, der var kommet til USA i 1852 som tiårig fra Småland, havde 1861-1865 deltaget som soldat under hele borgerkrigen. Det medførte en beskedent veteranpension, men også, at han led af alvorlige krigstraumer og fra sidst i 1880'erne måtte tvangsindlægges på mentalsygehus. Som enke flyttede Clara Elm i 1902 til Minneapolis hvor hun døde i 1922 som dameskrædder i byens svenske kvarter.

Endnu en kvinde forlod i øvrigt Gl. Køgegård for at søge lykken i Amerika, godsforvalterens datter Johanne Margrethe Damkier, født 1874. I 1907 ankom hun til New York hvor hun angav sin titel som "Gymnast og Massør". Hun blev i første omgang indlogeret hos et bysbarn fra Køge, redaktør

Emil Opffer, der selv noget nødtvungent var kommet til New York to år tidligere, men herom senere. Hvad angik frøken Damkier, fik han hurtigt hjulpet hende i gang med eget helseinstitut på en fin adresse med udsigt over Central Park: ”*Damkier Health Institute*”. Institutet måtte dog opgives ved krigsudbruddet i 1917, hvor de øvrige ansatte, to privatpraktiserende sygeplejersker, fulgte med den amerikanske hær til Europa og fortsatte fra 1919 arbejdet med krigsskadede børn i Beograd. Johanne Damkier selv derimod, tog hjem og var herefter at finde på Østerbro i København, hvor hun endnu i 1921 kaldte sig massør, men i 1925 var blevet ”assistent i kommunens børnelæsestue”. København var endnu ikke modent for ”fitness-centrer”!

Herudover var fotografering en af de få andre erhvervsmuligheder, der dengang var til rådighed for kvinder, men det betød at der blev uddannet for mange. Nogle søgte lykken i Amerika, blandt disse fotograf Ellen Hansen fra Køge, der i 1910, 28 år gammel rejste med sin forlovede, murer Carl Hansen, 31, til New York. Her var der ingen job at få og de fortsatte derfor i 1912 til kolonien ”*New Iceland*”, 100 km nord for Winnipeg i Manitoba, Canada. Her var der hverken brug for fotografer eller murere, men Carl blev tømrer og sammen fik de datteren Ingeborg (1913-2003), en irsk svigersøn (1910-2004) samt en masse børnebørn og oldebørn med irske og islandske navne.

## **Chefredaktøren**

Mens åndslivet på prærien blandt de danske udvandrere almindeligvis blev styret af præster og missionærer fra de indbyrdes stridende danske lutherske kirker, var journalisterne bannerførere for dansk-amerikanerne i de store byer. En af de vigtigste var Emil Opffer (1863-1924), der fra 1907 og frem til sin død var chefredaktør for ”*Nordstjernen*”, den største (og efterhånden eneste) dansksprogede avis i det østlige USA. Opffer, der var født i Køge som søn af redaktøren for *Kjøge Avis*, havde allerede en lang og usædvanlig farverig karriere bag sig som redaktør af en lang række danske dagblade, da han i 1904 over hals og hoved måtte flygte til Mexico! Som ansvarshavende redaktør for ”*Klokken 12*”, ”*Ekstrabladet*”’s forgænger som københavnsk frokostavis, havde han ikke alene fornærmet kongehuset og krigsminister Madsen, men værst af alt, han havde kaldt den russiske zar Nikolaj for en lille hvid kanin! Det betød at Opffer nu og resten af livet havde en straffesag hængende over hovedet hjemme i Danmark, men til gengæld blev kendt og berømt i de kulturradikale kredse, der prægede store dele af det dansk-amerikanske kulturliv i de store byer. En af Opffers opgaver blev derfor at invitere og modtage danske berømtheder inden for kulturlivet når de ankom til New York.

Den 21. maj 1914 kom den største af dem alle, Georg Brandes (1842-1927), selve symbolet for kulturradikalismen. Opffer havde forsøgt at få besøget i stand flere gange, men det lykkedes først nu, hvor det nu 72-årige koryfæ besøgte USA for første gang, efter at havde fået billetten betalt af den tyske Amerikalinie. Sammen med en lang række europæiske koryfæer skulle han kaste glans over det nye tyske kæmpeskib ”*Vaterland*”’s jomfrurejse til New York, et skib der med sine 60.000 tons langt overgik ”*Titanic*”’s sølle 46.000 tons da det sank på jomfrurejsen i 1912. Det blev i øvrigt også ”*Vaterland*”’s eneste tur under dette navn, for kort efter blev det konfiskeret af de amerikanske myndigheder, omdøbt til ”*Leviathan*” og brugt til at transportere den amerikanske hær til Europa i 1917.

De amerikanske myndigheder gjorde i øvrigt ikke forskel på om man var en berømt eller ej. Georg Brandes måtte ved ankomsten forsikre de amerikanske emigrationsmyndigheder om at hans bror, Edvard Brandes, som dansk finansminister, var i stand til at garantere at han ikke ville ligge det amerikanske samfund til økonomisk last under opholdet. Det blev også noteret at den store mand hverken var bigamist eller anarkist, kunne læse og skrive, havde gråt hår, blå øjne og målte 168 cm. Først herefter fik han adgang til Guds eget land og kunne give sit første interview til Emil Opffer, der ikke alene udsendte en særudgave af sin egen avis, men også skrev artikler til de store amerikanske dagblade, der vel i virkeligheden ikke anede hvem denne ”berømte” dansker var. De følgende 14 dage, for længere varede opholdet i USA ikke, blev Georg Brandes hyldet af dansk-amerikanere i Chicago, Minneapolis og New York. I den grad, at da Opffer ved afskedsinterviewet spurgte Brandes hvad han særligt havde bemærket i Amerika blev svaret: ”10.000 reportere”.

For dansk-amerikanerne, der år 1900 med 220.000 danskfødte nåede det højeste antal nogensinde, var det vigtigt at få den anerkendelse fra dem derhjemme, der lå i at få besøg fra danske berømt. Selvom dansk-amerikanerne på dette tidspunkt udgjorde 8 % af den samlede danske befolkning, var de, da de var flest, en forsvindende minoritet på 0,2 % af den amerikanske.

Kort efter Georg Brandes afrejse fra New York brød første Verdenskrig ud og intet blev siden det samme, særligt ikke efter at USA gik ind i krigen i 1917. Al anden nationalfølelse end amerikansk patriotisme var ildeset. Pas blev genindført og der blev nu og fremover lagt kraftige restriktioner på indvandringen. Det helt frie atlantiske arbejdsmarked der eksisterede i årene mellem 1850 og 1914 var et afsluttet kapitel og med dette også den store udvandring fra Nordeuropa til Nordamerika.

## Afslutning

Den direkte udvandring fra de 14 sogne der i vore dage udgør Køge kommune var beskeden selvom den for årene 1900-1910 bliver lidt større, hvis man medregner dem, der var født i Køge, men havde fast bopæl i København inden de udvandrede. Når der, uanset hvordan man regner, var så få der udvandrede fra Køge skyldtes det dels Københavns nærhed, dels at der ikke som fra så mange andre dele af landet var tale om en synderlig kraftig udvandring før 1868. Hverken guldgravere, mormoner eller politisk vakte. Tidlige udvandrere fra andre dele af landet trak ofte flere efter sig, mens udvandrerne fra Køge hverken rejste tidligt nok eller i tilstrækkeligt antal til at danne særlige ”Køgekolonier” der kunne fungere som ”rugekasser” i det fremmede for nyankomne. Udvandrerne fra Køge måtte ”nøjes” med at bosætte sig blandt andre danskere, islændinge, nordmænd, svenskere eller tyskere. Men det betød naturligvis også, at de ofte blev fuldt integrerede i det amerikanske samfund hurtigere end andre.

Herudover var udvandrerne fra Køge underkastet de samme generelle strukturer som kendetegnede udvandringen fra Danmark som helhed, både hvad alder, køn og destinationer angik og fulgte de svingninger i de årlige oversøiske udvandringstal der gjaldt for hele Nordeuropa. Man tog af sted når løn, leveomkostninger og jobmuligheder var favorable i USA og holdt sig ellers væk.

Når man ser på stillingsbetegnelserne er fraværet af egentlige gårdejere blandt udvandrerne fra Køge markant og afviger som sådan fra resten af landet i begyndelsen af perioden. I stedet er Køges

landdistrikter stort set alene præget landarbejdere og tyende. Udvandringen fra købstaden og stationsbyerne er præget af en forholdsvis beskeden industrialisering i området, der er færre industriarbejdere eller faguddannede håndværkere blandt udvandrerne end fra andre byområder, men det kan skyldes at de blev suget ind til København først. De der alligevel tog af sted fra byerne med de amerikanske byer som mål, måtte ofte affinde sig med et ringere job end det de kunne have fået hjemme. Alt i alt udgjorde udvandringen fra Køge en lille, men integreret del af de store vandringer i anden halvdel af 1800-tallet, der skabte vort nuværende samfund og globale verdensorden.

## Kilder og Litteratur

For Danmarks vedkommende er de vigtigste kilder folketællinger og kirkebøger på [www.arkivalieronline.dk](http://www.arkivalieronline.dk) samt de danske afgangslister på [www.emiarch.dk](http://www.emiarch.dk) . For Nordamerika og New Zealands vedkommende særligt ankomstlister for en lang række havne, folketællingerne 1870-1940, pas, lægdsruller og aviser således som de lettest findes ved at søge på de relevante personnavne og data på [www.ancestry.com](http://www.ancestry.com)

Der er trukket på Birte Brocks artikler om brødrene Nielsen og Emil Opffer i ”Hit med Historien, Køge 1850-1914” og på egne artikler om udvandringen fra forskellige dele af Danmark i de respektive by- og amtshistoriske årbøger. Kronologisk opført: Aalborg amt (1996); Frederiksborg og Ringkøbing amter (1996); Nordslesvig (1997); Bornholm (2000 og 2011); Skåne (2003); Vejle amt (2003); Randers amt (2005); Århus amt (2007); Thisted amt (2009); Maribo amt (2009 og 2010); Langeland (2011) og Fredericia (2011)

Selv er jeg født i 1944, er mag.art. i historie fra København 1972. Var 1974-2008 stadsarkivar i Aalborg og 1989-2008 desuden leder af Det danske Udvandrerarkiv. Efter pensionering bosat i Snogebæk på Bornholm, men har 3 dejlige børnebørn i Borup.